

Pohjolan rooli atlanttisessa historiassa

Kalle Kananoja ja Lauri Tähtinen (toim.):

Pohjola, Atlantti, maailma. Ylärajaisen vuorovaikutuksen historiaa 1600–1900-luvuilla. Historiallinen Arkisto 147. SKS 2018. 314 s. ISBN 978-952-222-915-1.

Etenkin anglosaksisessa maailmassa *Atlantic History* on oma, tunnustettu maailmanhistorian siivunsa, jolla on jo lukuisia yliopistollisia oppituleja. Kalle Kananoja ja Lauri Tähtinen johdattavat kirjan avaavassa yhteisartikkelissaan lukijan atlanttisen historian pariin. Artikkelin avaa hyvin tätä suomalaisittain uutta tarkastelukulmaa valottaessaan niitä politiikan, talouden, populaatioiden ja kulutuksen ilmiö- ja tapahtumaketjuja, jotka loivat monensuuntaisia verkostoja atlanttisen maailman kolmen mantereen, Euroopan, Afrikan ja Amerikan välille. Artikkelin laajaa kirjallisuusluetteloa ei pidä lukea niin, että kyse olisi aina ”atlanttisen historian” otsikon alla tehdyistä tutkimuksista, vaan osoituksena siitä, millaisia aiheita atlanttinen historia voi käsittää.

Kaarle Wirran artikkeli kertoo ehkä Rostockista kotoisin olleen Henrich Carloffin (1621–1687?) moninaisista liiketoimista niin Hollannin, Ruotsin, Tanskan kuin Ranskan Afrikan ja Amerikan kauppakomppanioiden palveluksessa sotilaana, (orja)kauppiaana, neuvottelijana ja osakkeenomistajana. Opportunistinen liikemies vaihtoi puolta aina rahakkaan tilaisuuden haistaessaan eikä epäriinnyt kääntynyt entisiä sopimuslumppaneitaan tai työnantajiaan vastaan. Carloffin tarina tuo esille riskejä kaihtamattomien yksilöiden usein ratkaisevankin vaikutuksen varhaismodernin ajan talouden prosesseissa. Samalla näkyy verkostoitumisen tärkeys näille yksilöille, ei vain kansallisella vaan myös kansainvälisellä, jopa kulttuurienvälisellä tasolla.

Wirran artikkeli tuo uuden näkökulman varhaismodernin ajan taloushistoriaan, jossa on painotettu valtioiden tai yritysten (kuten kauppakomppanioiden) rooleja. Tosin kirjoittaja hieman ylikorostaa aiemman tutkimuksen painotuksia – tutkimus on kyllä jo huomannut, ettei abstrakti ”kruunu” ollut useinkaan toimija ja että hallitsijain osallistuvat laivojen ja retkikuntien varustamiseen omilla rahoillaan, siis ”yrittäjinä”. Carloffin tarina herättää myös kysymyksen, kuinka edustava se on? Carloff oli kyvyiltään ja suhteiltaan mitä ilmeisimmin poikkeusyksilö – siksi hänestä juuri kilpailtiin. Primaarilähteisiin perustuva tasokas artikkeli olisi vielä parantunut, jos editoinnissa olisi vähennetty lukuisia paperisia ilmauksia (”...on merkille pantavaa, että...” yms.).

Lauri Tähtinen kirjoittaa valtio- ja oikeusoppineen Samuel Pufendorfin näkemuksista siitä, millainen maailmanvalta 1600-luvun Ruotsi oikein oli. Otsikon ilmaisu

”Samuel Pufendorfin atlanttinen Ruotsi” johtaa ensin ajattelemaan, että Pufendorf olisi ollut ruotsalaisen imperialismiin apostoli, mutta kysymys on lähes päinvastaisesta: Pufendorf ei pitänyt siirtomaiden hankkimista erityisen tärkeänä tai suotuisana toimintana. Artikkelissa nostetaan esiin Pufendorfin ohella muitakin ajattelijoita, kuten niin ikään Ruotsissa vaikuttanut Hugo Grotius ja edeltävien vuosisatojen espanjalaisia valtioteoreetikkoja. Jälkimmäisillä ei tietenkään ollut sanottavaa Ruotsin valtiopolitiikasta, mutta he vaikuttivat Pufendorfin käsityksiin.

Ajatuksia herättävä on kirjoittajan havainto, että Pufendorfin (kin) Ruotsin menetykset Afrikan Kultarannikolla olivat paljon suurempi asia kuin Uuden Ruotsin siirtokunnan kohtalo Pohjois-Amerikassa. Myöhempi kansallinen historiankirjoitus Ruotsissa kun on paljolti sivuuttanut maan Afrikan-kokemukset ja nostanut juuri Delawaren siirtokunnan ruotsalaisen maailmanvallan johtotädeksi. Miksi Afrikka myöhemmin sivuutettiin?

Saint Bartholomew’n pieni saari Karibialla on aiheesta Åbo Akademiassa väitelleen Victor Wilsonin artikkelin kohteena. Vuosina 1784–1878 Ruotsin hallussa ollut saari oli Ruotsin yritys todistella suurvaltasemaansa siirtomaiden haltijana. Koska kuivahko saari ei tarjonnut suuria mahdollisuuksia maatalouteen, Ruotsi teki saaren pääkaupungista Gustaviasta vapaasataman. Ruotsin Länsi-Intian kauppakomppaniakin sai vain rajoitetut oikeudet, ei monopolia, jotta saaren yksittäisten kauppiain toiminta ei kärsisi. Ratkaisut eivät silti tehneet siirtokunnasta rahasampoja. Kilpailu Karibialla oli kovaa ja markkinat sotien takia nopeasti muuttuvia. Kauppakomppania taas kärsi silkan epäonnen lisäksi epäpätevistä asiamiehistä ja rahoitusvaikeuksista.

Vain Napoleonin sotien loppuvaiheessa saarella kerätyt verot pystyivät kattamaan saaren hallintokulut. Yksittäiset toimijat saattoivat toki tehdä voittoa muinakin vuosina, kuten esimerkiksi Röhl & Hansenin kauppaliike muun muassa välittämällä orjia muualle. Napoleonin sotien tauottua saari kuitenkin vaipui hiljaiseloon ja menetti asujaimistoaan. Saari palautettiin lopulta takaisin Ranskalle. Selkeä artikkeli tuo hyvin esiin Atlantin piirin talouden ja politiikan vaihtuvien suhdanteiden konkreettiset vaikutukset paikallistasolla. Tämä tosin on ollut Karibialla ilmeisempää kuin muualla, johtuen alueen luonteesta eurooppalaisen siirtomaakilpailun tihentymänä. Englannista käännettyyn artikkeliin on jäänyt jokunen tarpeeton anglismi (kuten ’emuloida’ ja ’manovaari’).

Holger Weiss tarkastelee tanskalaisten yhteisöjä Afrikan Kultarannikolla 1600- ja 1700-luvulla. Kauppakomppanioiden ja Tanskan valtion henkilöstöluetteloihin nojaava esitys selvittää ”väestöhistoriaa” näissä yhdyskunnissa, joissa yleensä oli vain muutamia kymmeniä tanskalaisia kerrallaan. Mitään suvereneja val-

loittajia tanskalaiset eivät olleet: kuten muutkin eurooppalaiset he olivat riippuvaisia sopimuksista paikallisten hallitsijoiden kanssa. Lisäksi hieman yli puolet saapu-neista kuoli kolmen ensimmäisen Afrikan-vuotensa aikana. Esille nousevat myös tanskalaisten miesten ja afrikkalaisten naisten jälkeläiset, joilla oli jonkinlainen puolivirallinen status ja joiden osuus verraten pienissä yhteisöissä kasvoi siirtomaa-ajan kuluessa. Afrotanskalaiset miehet palvelivat tyypillisesti armeijassa.

Euroafrikkalaisten identiteetit Kultarannikolla ovat esillä myös Patrik Hettulan artikkelissa. Ajallinen painotus on 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin Tanska oli juuri myynyt siirtokuntansa Britannialle, ja uusi siirtomaaisäntä loi alueella omaa hallintoaan. Euroafrikkalaiset hakivat siinä tilanteessa paikkaansa ja kouluttautuneimmat heistä tahtoivat myös luoda uutta ”kansallista” historiankirjoitusta, kuten tanskalais-afrikkalainen Carl Christian Reindorf teoksellaan Kultarannikon historiasta. Artikkelit vahvistaa muuallakin tehtyjä havaintoja siitä, että tällaisilla kulttuurisilla ”brokerilla” on voinut olla lukumääränsä suurempi vaikutus siirtomaiden kehittyvään kansalliseen minäkuvaan.

Laura Hollsten käsittelee artikkelissaan Pehr Kalmin matkakertomuksen (1747–1751) kuvauksia eurooppalaisista ja alkuperäisistä amerikkalaisista eläimistä Pohjois-Amerikassa ja ihmisten suhteista niihin. Kalmin matkan yhtenä tarkoituksenaan oli tutkia myös mahdollisten hyötyeläinten tuomista Uudesta maailmasta Ruotsia rikastuttamaan. Kalmin tarkoituserät olivat mitä suurimmassa määrin viime vuonna kuolleen ja Suomessakin kunniatohtoriksi nimetyn Alfred J. Crosbyn käsitteen mukaista ”kolumbianista vaihtoa”. Kiinnostavia huomioita sisältävä artikkeli pitäytyy enimmäkseen kuvailtavalla tasolla.

Kalle Kananojan artikkeli selvittää eurooppalaisten yhteyksiä paikalliseen parannus- ja kasvitietouteen Länsi-Afrikassa 1600-luvulta 1800-luvun taitteeseen. Eurooppalaiset, jotka tuolloin keräsivät Afrikassa kasvikokoelmia ja tietoa kasvien lääkinällisistä ominaisuuksista, olivat hyvin riippuvaisia paikallisista avustajista ja herbalisteista. Eurooppalaiset yleensä arvostivat afrikkalaisten tietoutta ja parannustaitoja ja jopa hakeutuivat mieluummin paikallisten parantajien kuin omien lääkäriensä potilaiksi. Tieteen painettuihin ”sankaritarihoin” afrikkalaiset eivät kuitenkaan päässeet, ja 1800-luvun lopulla vahvistunut tieteellinen rasismi viimein lyttäsi ei-valkoisten kansojen perinteiset tiedoudet arvottomiksi. Atlanttisessa historiassa eurooppalaiset olivat kuitenkin monissa suhteissa myös vastaanottava osapuoli, kuten tämäkin artikkeli osoittaa.

Teoksen päättävä artikkeli on ainoa, jossa Suomi on suoraan mukana. Leila Koivunen kartoittaa Kongoaiheisten esinekokoelmien syntyä ja päätymistä Suomeen ja Kansallismuseoon. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ehkä noin 200 suomalaista lähti kol-

muvuotisin työsopimuksin töihin Belgian Kongoon, pääosin koneenkäyttäjiksi. Siellä moni heistä keräili paikallisia käyttö- ja taide-esineitä, jotka sitten suoraan kokoajalta tai mutkien kautta saatiin Kansallismuseoon. Kiinnostava kulma asiassa on se, että Kansallismuseo katsoi tarpeelliseksi ostaa tai ottaa vastaan näitä varsin epätieteellisiin perustein koottuja kokoelmia. Suomi ei voinut perustella esineiden tarvetta omalla siirtomaahistoriallaan. Kyse olikin siitä, että Kansallismuseon haluttiin olevan joka suhteessa vertailukelpoinen Euroopan metropolien suurmuseoiden kanssa. Kongo-esineet eivät kuitenkaan päätyneet näyttelille, kun esillepano lopulta rakentui kotimaan historiaan.

Pohjoismaiden osuus atlanttisessa historiassa ei ollut yhtä suuri kuin johtavien merivaltojen, mutta se muodostui kuitenkin systemaattisista pyrinnoista. Siksi atlanttisten yhteyksien tuominen osaksi Pohjolan historiaa on tärkeää. Teoksesta jäikin kaipaamaan katsausta juuri volyymiltaan merkittävimpään Pohjolan Atlanttiyhteyteen – sekä rahassa, ihmismäärissä että ajassa mitattuna – eli Tanskan Karibian-siirtokuntiin. Toisaalta tekijät lienevät halunneet tuoda esiin Karibiaa vielä hatarammin tunnettuja Pohjolan Afrikka-yhteyksiä, joihin teoksen yhdeksästä artikkelista painottuukin viisi. Hyvä näinkin, kokoelma on tervetullut lisäys ”ylirajaisen vuorovaikutuksen historiaan”, jonka kansallinen katse liian usein sivuuttaa.

Pekka Valtonen, FT, dosentti
Helsingin yliopisto
Tampereen yliopisto